

Waiting Between Meat and Milk

Consider the Following Questions:

1. How long must a person wait between milk and meat? Is there a difference between milk and meat and meat and milk?
2. Does this rule apply to milk and meat specifically, or any fleishig or milchig food?
3. Why do different people seem to have different rules?
4. Does this rule apply to children as well?
5. What if I made a mistake and started eating ice cream two hours after eating meat. Can I finish my ice cream?

כל הבשר פרק שמיני חלק

מתני' ואינו נאכל עם הגבינה:
 א"ר יוסי דבר זה כולו נאכל פריך
 היינו תנא קמח: בשולחן שאוכל פליו.
 לחידי דמתקמי ביה דלא אלו
 לאתנוח זה ע"ג זה: (גמ' רבי יוסי
 אומר ו' דברים ביה: יש אחרות הכנה
 נאכל באלו טעם לא היו מודים לו
 חזירו שיהיו ב"ש מקילין וביח האל
 מחמירין: כל סלומר דבר כשם סלומר.
 והתנא שכן ולא הוכיז שתי בחילה
 וחזרו וזכרו שמואל פיקוקה דרך הפקר
 שחט טור ביה ודמפרש: סוף עני.
 כך קבלה מורה מרבי: וסוף אפר
 גט. והוא פירשה מהכרח של דמאי
 אשיקוק: בלא קיטח ספס. שאם אכל
 זה ובקש לאכול זה אין נרדף ליטול דיו
 ולקח אכל בבשר בהמה בני קיטח
 כדלקח שלא יאז נדבק כלום מן
 האשק בהמיו: סוף קט שנין.
 ידים ריקנות שאין דבק בהם כלום:

מתני' העוף עולה עם הגבינה על השולחן ואינו נאכל דברי ב"ש וב"ה אומרים לא עולה ולא נאכל א"ר יוסי וזו מקולי ב"ש ומחמדי ב"ה באווה שולחן אמר בשולחן שאוכל עליו אבל בשולחן שמדרר עליו את החבשיל נותן זה בצד זה ואינו חושש: גמ'

תנא אנרא חמה
 דרבי אבא עוף וגבינה נאכלין באפיקוח הוא תני לה והוא אמר לה יב"א נשילת ידים ובלא קיטח הפה רב יצחק בריה דרב משרשיא איקלע לבי רב אשי אייתו ליה גבינה אבל אייתו ליה בשרא אבל ולא משא ידיה אמרי ליה והא תאני אנרא חמה דרבי אבא עוף וגבינה נאכלין באפיקוח עוף וגבינה אין בשר וגבינה לא אמר ר' ר' ידני מלי בליליא אבל ביטמא הא חוינא נפא אמר רבי זדא אין קיטח הפה אלא בפת והני מלי בדחמי אבר' ברשערי לא ודחמי נמי לא אמר אלא בקירא אבל בחמימא משמר שמרי והני מלי ברכיכא אבל באקשא לא והלכתא יבבל מלי הי קיטח ר' ר' מקמחא חמדי וירקא בעא מיניה רב אשי מרבי יודנן כמה ישהה בין בשר לגבינה א"ל ולא כלום איני והא אמר רב חסדא יאכל בשר אסור לאכול גבינה גבינה מותר לאכול בשר אלא כמה ישהה בין גבינה לבשר א"ל ולא כלום נפא אמר רב חסדא אכל בשר אסור לאכול גבינה גבינה מותר לאכול בשר ליה רב אחא בר יוסף לרב חסדא בשר שבין השינים מהו ימני' קרי עליה ה"בשר עודנו בין שניהם אמר ר' עוקבא אנא לאה מלתא הלא בר חסדא לגבי אבא דאילו אבא כי היה אביל בשרא האדנא לא היה אבל גבינה עד למד' (ה) עד השחא ואילו אנא בהא סעודתא הוא דלא אבילנא לסעודתא אחידתא אבילנא

אין קיטח ספ. להכשיר לאכול בשר אחר גבינה:
 אלא. אם כן קיטח כפת דקיטח הפה שאוכל הפה ביניהם הוא יפה: ניספ.
 ביה שפאי סיא. דאי בית הלל הדחה בני ולא הזכיר קיטח: אף מדיס.
 מרדיו בנין וקאמר רבי זדא דקיטח בין למד ובין למד כפת הוא: וליפנייס. במסכת מדיות (פ"ד ופ"ה)
 סל קלי ב"ש ודחמי ב"ש נשט סס:
 וסוף סין. דהרזוייה בנין: בדשפרי
 גט. מפני שמחפרר בתוך הפה ואיט נקד יוד כולטטו לפיק אט
 מקנה: שער. נטשה רך ונדבק בתוך
 ודוגמא כהשוכר (ב"מ דף סה:) אשטר
 משטר חתומה על הפין: אקושא.
 קשה יותר מודא וגם הוא מחסר
 בתוך הפה כשל שטריסקאפסאפרי
 וירקא רכין ק: בין בשר לגבינה.
 משמע שאכל בשר ורונה לאכול
 גבינה: אומר לאכול גבינה. מהם
 דבשר מוליא שומן והוא נדבק כפה
 ומאריך כטעמו: בשר שבין השינים.
 מי חשיב בשר שלא לאכול גבינה
 שש שד שישלט: סבשר שודנו.
 אלמא מיקרי בשר: אגט לטא מילפס
 סלא בר ספרא. לדבר זה אני גרוס
 מאבי כהמתן בן יין: למחר כי השפס.
 מתה לטח:

Source 1: Gemara Chullin 104b—105a

מקנה וכו' למדיה. תרזוייה בנין דפ' בקונ' וכו' ר"מ: לסעודתא אחרישא אבילנא. לאו כסעודתא שרגילין למשוח אחת שחיות ואחת פרכית אלא אפילו לאחרת אם סילק הסולקן וביד שאר דלא פלג רבין:

ור"מ מפרש וכן הלכה גדולה דאכל בשר אסור לאכול גבינה היינו בלא נטילה וקיטח שרי אכל גבינה שאר לאכול בשר אף בלא נטילה וקיטח וזר שוקבא דלא אכל עד סעודה אחריית היינו בלא נטילה וקיטח אי נמי מחמיר על פלוג סיה

קדושה הלכות מאכלות אסורות פ"ט

Source 2: Rambam Laws of Forbidden Foods Chapter 9

כו מי שאכל גבינה או חלב תחלה מותר לאכול אחריו בשר מיד. [ט] וצריך שידיה ידיו [ח] ויקנח פיו בין הגבינה ובין הבשר. ובמה יקנח פיו בפת או בפירות שלועסן, ובולען או פולטן. ובכל מקנחין את הפה חוץ מתמרים או קמח או ירקות שאין אלו מקנחין יפה :

כז בד"א בבשר בהמה או חיה. אבל אם אכל בשר עוף אחר שאכל הגבינה או החלב אינו צריך לא קנוח הפה ולא נטילת ידים : כח מי שאכל בשר בתחלה בין בשר בהמה בין בשר עוף לא יאכל אחריו חלב עד שישהה ביניהן כדי שיעור [ט] סעודה אחרת והוא כמו שש שעות מפני הבשר של בין השיניים שאינו סר בקינוח :

לחם משנה

כח כדי שיעור סעודה אחרת וכו'. שש (קה) ואליו אכל בהם סעודתו הוא דלא אכילה וכו'. ומפרש רבינו שבין סעודה לסעודה שש שעות. שכן סעודת ח"ח בשעה ששית (שבת י. פסח י. ו) ומל עוקבא ח"ח הוא ולא כן משע עד שש שעות היו סעודה אחרת :

Source 3: Shulchan Aruch Yoreh Deah Siman 89

סימן פ"ט

שלא לאכול גבינה אחרי בשר.

ובו ד' סעיפים :

א אכל בשר א [א] א אפילו של ג חיה ועוף לא יאכל גבינה ג אחריו (א) ב) עד שישהה (ה) שש שעות [ג] ואפילו אם שהה כשיעור ד ב אם יש בשר בין השיניים צריך להסירו ה והלועס לתינוק צריך להמתין :

הגה [ד] ואם מצא אחר כך בשר שבין השיניים (ג) ומסירו (ד) צריך (א) להדיח פיו קודם שיאכל גבינה (ה"ן פכ"ה) (ה) [ה] ויש אומרים דאין צריכין להמתין שש שעות רק מיד אם סלק (ו) וצריך ברכת המזון מותר על ידי קנוח והדחה (מוס' ומרדכי פכ"ה והגהות אשר"י והג"ה מיימוני פ"ט דמ"א וראב"ה) [ו] והמנהג הפשוט צמדינות אלו להמתין (ב) אחר אכילת הבשר (ג) שעה אחת ואוכלין אחר כך גבינה מיהו צריכים לצרף גם כן ברכת המזון אחר הבשר (ע"פ הארוך והגהות ש"ד) דאז הוא כסעודה אחרת דמותר לאכול לדברי המקילין אבל בלא ברכת המזון לא מהני המתנת שעה ואין חילוק אם המתין השעה קודם ברכת המזון או אחר כך. (ד"ע ממהרא"י ולאפוקי אי"ה) [ז] ואם מצא בשר בין (ד) שיניו אחר השעה (ז) צריך לנקרו ולהסירו (ד"ע ממשמעות הר"ן הנ"ל) [ח] ויש אומרים דאין לצרף ברכת המזון על מנת לאכול גבינה (ארוך בשם מהר"ח) (ג) אבל

פ"ט (סעיף א) (א) עד שישהה שש שעות. (א) יש צוה שני טעמים האחד שהבשר מוליח שומן ומושך טעם עד זמן ארוך ולפי זה מי שלא אוכל אלא לועס לתינוק אינו צריך להמתין וטעם שני הוא טעם הרמז"ס (מאכ"א פ"ט הכ"ח) משום בשר שבין

השיניים למקרי בשר עד שש שעות ואח"כ הוי כמעולל ולפי זה גם הלועס חייב להמתין רק יש קולא בבשר שבין השיניים שאחר שש שעות וקיימא לן להחמיר כשני הטעמים :

(ב) אחר אכילת הבשר שעה

אחת. ז"ל מהרא"י (הגש"ד סי' עו

אות ג) צוה רבים עושים פשרה

מדעתן להמתין שעה אחת אחר

הסעודת בשר וסילקו וצרכו ואוכלין

גבינה אע"ג דלא אשכחן רמו

לשיעור זה מכל מקום מי ימחה

בדם הואיל והמוס' (חולין קה. ד"ה

ולסעודתא) וראב"ה מתירין (פירוש

זהו דעת ה"ש אומרים דא"י

להמתין שש שעות שהביאו רמ"א

(בסמוך) אבל הלנועים מושכים ידיהם

מסעודת שחרית לערבית גם נוהגים

העולם דאין חילוק בזה בין עוף

לבהמה ורש"ל פרק כ"ה סימן ט'

תמה על זה למה נהגו להקל בזה

נגד הר"ף (חולין לו:) ורמז"ס (שס)

שהצריכו לכל הפחות שש שעות

וכתב שערי דורא (סי' עו) שנוהגים

כרמז"ס ולא כתוס' דמתירים ומכל

מקום גם סילוק וצריך בעינין דאם

לא כן אפילו המתין כל היום אסור

וכתב עוד וואם אי אפשר למחות ביד

בני אדם שאינן בני תורה אבל בבני

תורה ראוי למחות ולגזור בהם

שלא יקילו פחות משש שעות ע"כ

והוא האריך ובלבוש (סעיף א') כתב

דהך המתנת שעה שזכר רמ"א הוא

מדברי סמ"ג והוא ט"ס שלא כתב

שום פוסק כן רק מהרא"י ואיסור

והיתר הארוך (כלל מ דין ד) כתבו

שהעולם נוהגים כן אבל לא דדינא

הכי ודבר פשוט הוא דמי שנוהג

בקולא זו להמתין שעה אחת צריך

גם כן לקינוח והדחה כמו שהזכר בדברי יש אומרים של רמ"א

שמה נמשכה הקולא הזאת :

Source 3 continued

טורי זהב

(סעיף ב) (ד) ויש מחמירין אפילו בבשר אחר גבינה. פירוש להמתין שש שעות ושעור גבינה קשה שזכר רמ"א היינו שעברו עליה ששה חדשים או שהיא מתולעת כ"כ איסור והיתר הארוך (כלל מ דין י) וכחז שם דאין איסור בבשר אחר גבינה דדוקא טעם בשר שצפה ב) מאחר שעיקרו נקרא בשר שייך למגור צו אטו בשר צחלב מ"מ מלד חסידות יש לזהר ע"כ ונלע"ד (דאפי') שלטעם הרמב"ם שזכרתי בריש הסימן שצאכילת גבינה אחר בשר הוא משום בשר שצין השייכים אל טעם שמושך מן הבשר שצפה לא איכפת לן אפשר לומר כאן בכל גבינה לית איסור לאכול בשר אחריה דגם בבשר שצין השייכים לא הוי קרינן ביה בשר אי לאו דגלי לן קרא (במדבר יא ג) הבשר עודנו צין שיניהם כדאיחא צגמרא (קה) משום הכי גבינה שצין השייכים לא הוי גבינה כלל ולטעם שזכרתי שהוא משום שומן פשיטא יש לאסור גם גבינה מוחלעת שטעם שלה נמשך צפה זמן רב ואם כן יש להחמיר אלל נלע"ד דדוקא גבינה מוחלעת יש להחמיר כן והוא מדינא מטעם שזכרנו אלל גבינה ישנה ואינה מוחלעת ולא נעשה מחלב אשר הועמדה בקינה כדי להקפיא החלב רק נעשה מחלב צעלמא ונחייצשה או אכול חמאה אין להחמיר בה יתבר מקינות וניקור שינים והדחת פה וידיים כי אם מי שנהג בחוספת פרישות וחירות כן נלע"ד:

שפתי בהן

בזו שב"ע שהגבינה קשה. ומן הסתם אם היא ישנה ששה חדשים חשיבה קשה והכי איחא צתורת חטאת שם דין צ':

(ג) אין נוהרין בזה ויש מדקדקים ג להמתין (ג) שש שעות (ג) אחר אכילת בשר לגבינה (ח) וכן נכון לעשות:

ב ו אכל גבינה מותר לאכול אחריו בשר מיד (ט) ז ובלבד (ה) (ז) שיעיין בדיו שלא יהא שום דבר מהגבינה נדבק בהם ס ואם הוא בלילה שאינו יכול לעיין אותם היטב י צריך (י) לרחצם יא [ט] וצריך לקנח פיו (י) ולהדיחו י והקינוח הוא (ט) שילעוס פת ויקנח בו פיו יפה יא וכן בכל דבר שירצה יב) חוץ מקימחא (י) ותמרי וירקא לפי שהם נדבקים בחניכים (פירוש מקום למעלה מצית הנליעה קרוב לשינים) ואין מקנחים יפה יג) [י] יב ואחר כך ידיה פיו במים או ביין במה דברים אמורים יד) בבשר בהמה וחיה יג אבל אם בא לאכול בשר (יז) עוף אחר גבינה אינו צריך לא קינוח ולא נטילה:

הגה (ד) [יא] ויש מחמירין אפילו בבשר אחר גבינה (מרדכי בשם מהר"ם וז"ל צא"ח סימן קע"ג) וכן נוהגין (זו) שכל שהגבינה קשה (זו) אין אוכלין אחריה אפילו בשר עוף כמו בגבינה אחר בשר (וקן הוא צוהר) ויש מקילין ואין למחות רק שיעשו קנוח והדחה ונטילת ידיים יז) מיהו טוב (ט) להחמיר:

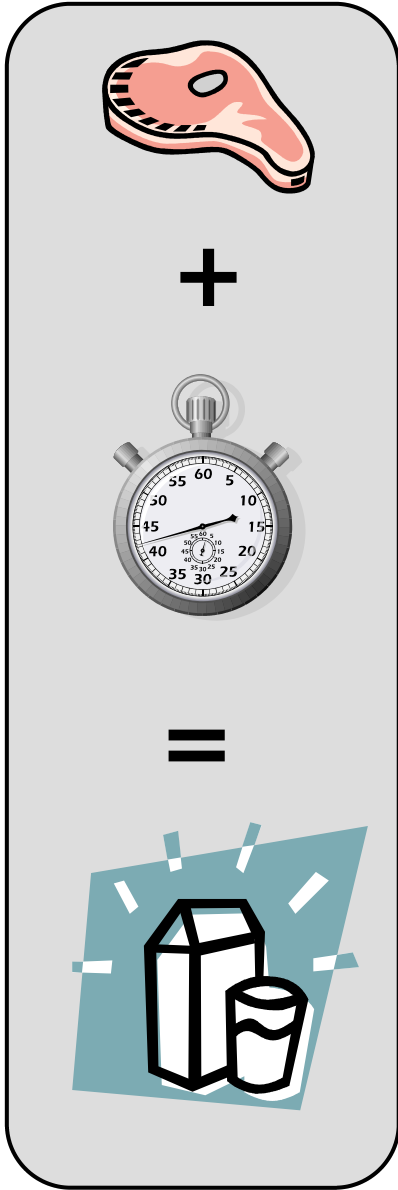
ג [יב] יד אכל תבשיל של בשר מותר לאכול אחריו תבשיל של גבינה והנטילה ביניהם אינה אלא רשות [יג] ג (ויש מצריכים נטילה) (שערס והגהות ש"ד) אבל אם בא לאכול הגבינה עצמה אחר תבשיל של בשר או הבשר עצמו אחר תבשיל של גבינה חובה ליטול ידיו:

הגה (ה) יח) [יד] (י) ד ושומן של בשר דינו כבשר עלמנו (רשב"א סימן ש"ז ומרדכי והגהות ש"ד):

[טו] ונהגו עכשיו להחמיר שלא לאכול גבינה אחר תבשיל בשר כמו אחר בשר עלמנו ואין לשנות ולפרוץ גדר (ארוך וז"ל) יט) מיהו אם אין בשר בתבשיל רק שנתבשל (יא) (י) צקדירה של בשר מותר לאכול אחריו גבינה (סס) ואין צו מנהג להחמיר וכן נוהגין לאכול בשר אחר תבשיל שיש צו גבינה או חלב ב) [טז] מיהו יש ליטול ידיו (יב) ציניהם ואפילו לא יאכל בשר ממש רק תבשיל של בשר אחר תבשיל של גבינה אם נגע בהן צדיו (בשערים והג"ה שער דורא):

כא) [יז] (יג) שמש המשמש צסעודה ונוגע צאכלין אינו צריך נטילה דלא הצריכו נטילה רק לאוכלים

(בית יוסף בשם רש"י):

Source 5: Yabia Omer of Rabbi Ovadia Yosef

שו"ת יביע אומר יורה דעה א' סי' ד'
 (יג) ולולא דמסתפינא הוה אמינא שאם חסר משש שעות פחות מחצי
 שעה מותר אף לגדולים, שהרי כתב הרמב"ם כמו שש שעות. וכ"ה
 בס' ארחות חיים ח"ב (עמוד שלה). (ובכל בו) סי' קו. (ובזמנים
 הראשונים לא היה מורה שעות מצוי, ובודאי שהיו מקילים באומדנא.
 וידוע דכל תוך חצי שעה חשיב סמוך, וכמ"ש רשב"ם פסחים (קד:),
 אבל יותר מזה חשיב כמופלג, ולכן ה"נ יש להקל בתוך חצי שעה
 הסמוכה לשש שעות. ובנ"ד לא שייך לומר כמ"ש בכתובות (קד) כל
 שיעורי חכמים כן הוא, שהרי לא נזכר בגמ' אלא מסעודתא
 לסעודתא, ועכ"פ בבשר עוף יש להקל בזה, וביחוד כשיש צורך קצת,
 ויש מקום להתלות בזה בדברי המאירי הנ"ל. והן אמת כי הגנת
 ורדים בגן המלך (אות קנ"ד) כתב, דבעינן שש שעות בדיוק, כמו
 ארבעים סאה במקוה טהרה, שאם חסר קורטוב אינו טובל וכו'. וכ"כ
 הפרח שושן (כלל א סי' א). ע"ש. אך אין דבריהם מוכרחים. והמאירי
 בס' מגן אבות (סי' ט עמוד מז) כתב: חמש שעות או שש שעות. וע'
 בשו"ת משה האישי (חיו"ד סי' יד וט"ו). ע"ש. ומיהו למעשה יש
 להחמיר בזה. וכמ"ש רבינו ירוחם אות כח דבעינן שישה לכל
 הפחות שש שעות. ע"ש. ומיהו המיקל בזה בשעת הדחק יש לו על
 מה שיסמוך. הנלע"ד כתבת. וה' יאיר עינינו בתורתו אמן.

**Source 4: Darchei Torah on Yoreh
 Deah 89**

(ו) שש שעות. עכא"פ של מרא"ם ופתי"ם מ"ש לעין אל ר"ל ששה שעות
 וע' בס' מטה אפרים הספרד' בסוף פרק ס' מהלכ' מאלנות אפרות מ"ש
 בזה וע' בס' מנחת לוח (להרב מהר"ם ז"ל) שהביא מנהג מכמה מקומות
 שאין ממתינין אחר הבשר רק נ' שעות בקירוב אפי' בקץ וים (מנהג זה של
 מה לסמוך הואיל ולא ה' בחורף או ה' כנל זמן סעודה אחריה אפי' מניח
 מוכח דא"ס מוסך קעט גם לאחד נ' שעות עי"ם וע' ביד אפרים שהביא
 מה"ש' גו"ר' בנן המלך ס' קנ"ד דנקץ שהיוס ארוך ימתין הרבה
 ובחורף שהיוס קצר ימתין מעט אמש המעיין בנ"פ האש' בנן המלך ס'
 יראה שכ' וזה רק בדרך שלילה ולפני כתיב' ודעו בלמח כמ"ס שם בהגלה
 דכתיב' ודעו זה דמש ששה הוא חקף חק רבע מעטע"ע בין נקץ זכין
 בחורף כאשר יראה כל רואה שם שז' רחמי בשלח נבט סוף סוף' ובשיורי
 ברכה אפי' נ' שהביא נ"כ מדברי הגן המלך כמו שכתבתי וכן רחמי עוד
 בשי"ת פרה ששן ניו"ד כלל א' סי' א' שהאר"ך דברבי גו"ר' בזה וכ' נ"כ
 דעיקר' כוונה גו"ר' אר"ך להמתין שש שעות בין נקץ ובין בחורף וכן
 עיקר' ליינא עי"ם ארבה כי ליינא אפי' גם ה' אפרים כי דהמנהג להחמיר
 ולהמתין שש שעות בין נקץ ובין בחורף וכ"כ בנה"ג בראות השור אפי' ו'
 ובשלח נבט שם ליינא ועי"ם עוד בשיורי ברכה מ"ש בענין זה וליינא סייס
 דלא מייבטא לרין דמשטה הארלה כהמנהג להמתין שש שעות דיש להבטח
 שיעור זה בין נקץ ובין בחורף אלא אפי' בערי אשכנז דהשן עס נטא להמתין
 רק ששה א' והמדקדקין לבד ממתינין שש שעות יש להם להמדקדקם להבטח
 מתיבטאם ולהמתין שש שעות בין נקץ ובין בחורף עי"ם

**Source 6: The Laws of Kashrus by
 Rabbi Binyomin Forst**

4) Extenuating circumstances:
 Since waiting six hours after eating meat is, for *Ashkenazic*
 Jews, a matter of custom rather than *halachah*, it may be
 disregarded in cases of difficulty, for example:

- a) Illness:
Halachah dictates that forbidden foods may be eaten
 only in cases of life-threatening illness. However, one
 suffering from an ailment that requires him to eat dairy
 foods often (e.g., an ulcer) needs to wait only one hour
 after eating meat. The requirement of waiting six hours
 is merely a custom³⁷ and does not interfere with medical
 necessity. There are, however, two provisos: he must
 recite a *b'rachah acharonah* on the meat³⁸ and he must
 cleanse his mouth in the proper manner (i.e., eating solid
 food and drinking).³⁹
- b) A nursing woman:
 A nursing mother who needs to drink milk often has a
 status similar to that of one who is ill and is governed by
 the same rules.⁴⁰
- c) A baby or child:
 The rules of waiting six hours regarding children
 depends upon the following age groups:
  - An infant:
 One need not wait six hours when feeding a baby
 approximately three years or younger. A child of this
 age is too frail to delay his milk drinking.⁴¹ One may
 even feed him dairy immediately after meat if this is
 beneficial to the child.⁴²

- A young child:
 A child older than approximately three years is no
 longer considered frail and should wait an hour, if
 possible, before eating dairy. In addition, a child must
 be trained in proper performance of *mitzvos*. There-
 fore, one should train the child according to his
 ability to wait additional time, increasing the time
 each year.⁴³
- An older child:
 A child above the approximate age of six should wait
 six hours after eating meat. Nevertheless, if the child
 requires milk, thirsts for milk or insists upon eating a
 dairy product, he may do so if he is younger than
 nine⁴⁴ or ten⁴⁵ years.⁴⁶ A nine or ten year old child
 should wait six hours even though he is not
bar-mitzvah. However, a frail child who requires
 milk need wait only an hour, recite the *b'rachah*
acharonah and clean his mouth.⁴⁷
- d) One who recited a *b'rachah* over milk:
 One who in error recites a *b'rachah rishonah* over milk
 during the six-hour interval may, in the opinion of
 many authorities, partake of a bit of milk so as not to
 cause a *b'rachah levatalah* (a *b'rachah* in vain),
 providing that one hour has passed.⁴⁸ Incidentally, one
 who ate, in error, even a large amount of dairy before the
 end of the six-hour period has not changed his status
 and must wait the remainder of the six-hour waiting
 period before eating any additional dairy.